

І. Підоричева, кандидат економічних наук, завідувач відділу Інституту економіки промисловості НАН України, А. Землянкін кандидат економічних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту економіки промисловості НАН України:

«Бачення України: від сировинного експорту до усвідомленої нової індустріалізації»

*В умовах формування глобальних ланцюжків доданої вартості ступінь залучення будь-якої країни у зовнішню торгівлю значно впливає на її економічний стан. Однак щоб вирватися з кола “невдах із кармою **ресурсного прокляття**”, країні потрібно належно розставити пріоритети в економічній політиці, системна реалізація якої відкриє доступ до нових ринків збуту, поліпшить умови торгівлі, посилить кооперацію із зарубіжними підприємствами, знизить транзакційні витрати міжнародного співробітництва та ін. Якими мають бути ці пріоритети?*

Нинішні перспективи стабілізації та зростання української економіки залежать не тільки від того, як вирішуватиметься конфлікт на Сході країни, а й від здатності влади до більш рішучих і швидких реформ. За прогнозами Світового банку, якщо впровадження реформ триватиме, очікувати оздоровлення економіки можна вже наступного року із зростанням ВВП на 1 %, а у 2017 р. – на 2,1. Вирішальну роль у цих процесах повинна відігравати експортна діяльність, але аж ніяк (і це не новина навіть для студентів) не сировинного спрямування, а заснована на виробництві якісної кінцевої продукції з високим вмістом доданої вартості.

Про важливість експорту для української економіки говорить його частка у структурі ВВП, яка сягає майже 50 %. Але, порівнюючи її з відповідною часткою деяких країн Балтії, Балканського півострову, Словацької та Чеської республік, які наразі є країнами – членами ЄС, можна стверджувати, що Україна має значний потенціал зростання цього показника.

Рис.1. Частка експорту товарів і послуг у ВВП країн у 2014 р. % (Джерело - дані Світового банку)

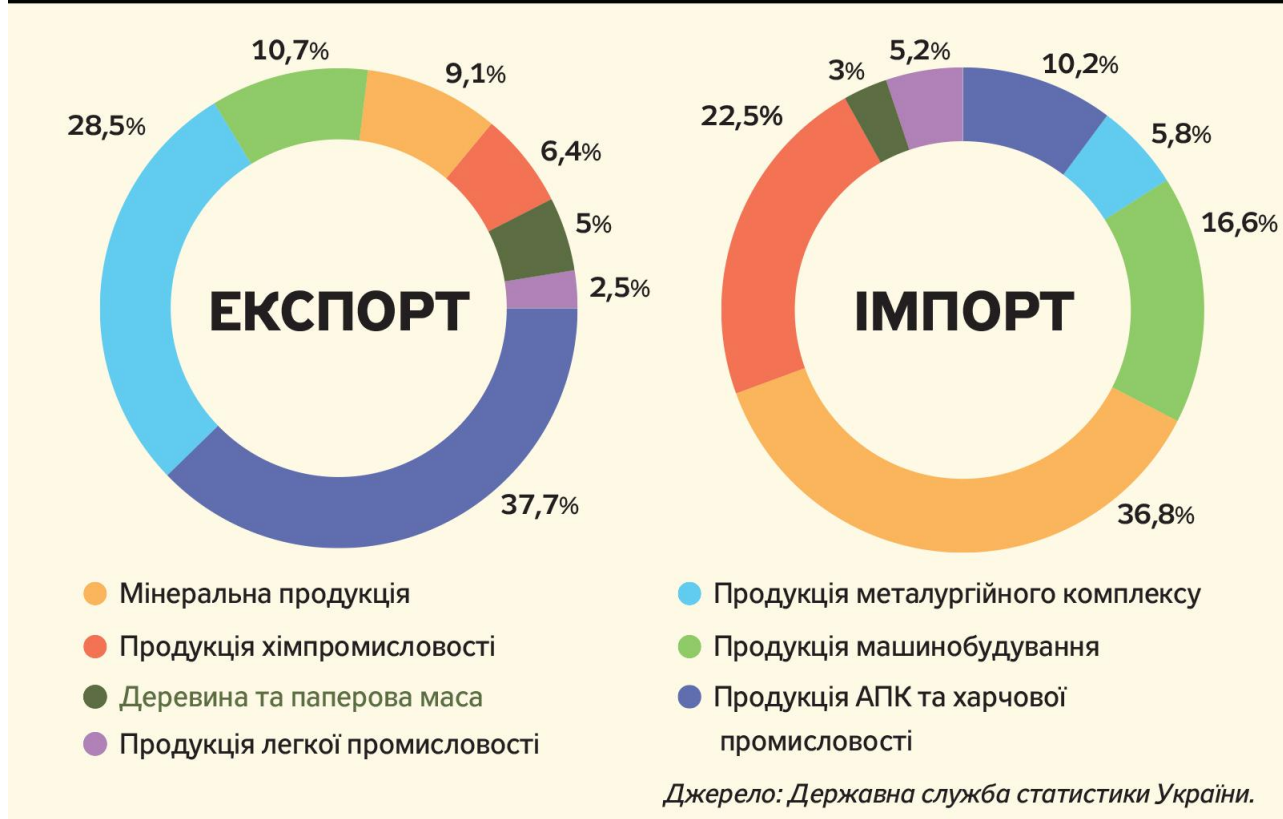
Питання полягає в тому, як перетворити цей потенціал на ресурс розвитку. Відповідь доволі проста: необхідно вивчати інструменти підтримки експортерів, що використовуються у цих країнах, і намагатися впроваджувати найліпші практики у себе, звісно, з урахуванням стану української економіки, нашого географічного положення, природного середовища та культурної спадщини.

Успішність експортної політики цих країн підтверджується цифрами. Якщо взяти, наприклад, десятирічний період – з моменту вступу до ЄС у 2004 р. і до сьогодні, то частка експорту у ВВП Словаччини, Чехії, Словенії та Естонії збільшилася приблизно на чверть, Литви – взагалі на третину (34,4 %). В Україні за той самий період вона, навпаки, впала на 12,0 %. І хоча за цей період ВВП на душу населення України збільшився у 2,25 раза – до 3082,5 дол. США, він у 5–7 разів менший, ніж у названих країнах (у Литві, зокрема, 16 444,8 дол., Естонії – 19 719,8, Словенії – 23 962,6 дол.).

За даними Держстату, сьогодні Україна експортує товари та послуги до 224 країн і територій світу, основними ринками збуту є Азія (33,5 % від загального обсягу експорту), Європа (33,2), СНД (20,4 %). Диверсифікація експортних поставок невелика: майже три чверті експорту забезпечують три галузі – АПК і харчова промисловість, металургійний комплекс і машинобудування. Тобто товарний експорт представлений в основному сировиною та продуктами низького ступеня переробки. Наприклад, на чорні

метали припадає 23,1 % загального обсягу експорту, а на вироби з них – лише 2,6. Або на зернові культури – 14,6 і лише 6,3 %, відповідно.

Рис. 2. Товарна структура експорту та імпорту України за січень–серпень 2015 р.

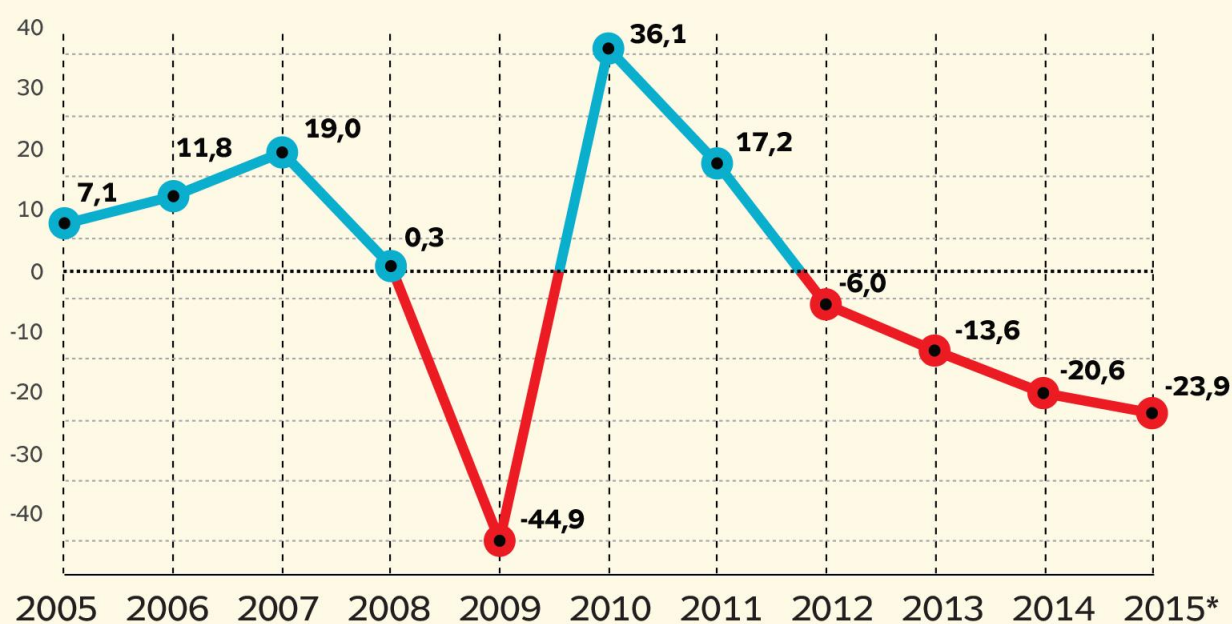
Що ж тут казати, якщо Україна посідає перше місце у світі за експортом соняшникової олії, друге – зернових, третє – кукурудзи; а АПК є основним джерелом надходжень валюти в країну.

З огляду на це зовсім не дивно, що падіння світових цін на типовий український експорт (руди, чорні метали, сировинну аграрну продукцію), скорочення світової торгівлі у 2015 р. (за перше півріччя 2015-го у світовій торгівлі було зафіксовано найбільший спад за останні шість років), перенасиченість європейського ринку через застосування Росією ембарго на європейські товари у поєднанні із внутрішніми проблемами (про них – нижче) позначилися на стані експортної діяльності України – за перше півріччя нинішнього року падіння експорту становило 33,6 %. Це вкотре продемонструвало вразливість української економіки до коливань світової кон'юнктури сировинних ринків.

Цілком закономірно, що Україна імпортує переважно товари високого ступеня переробки – машини, механізми, електротехнічне обладнання (15,1 % загального обсягу імпорту), засоби наземного транспорту, крім залізничного (3,9), і, звичайно, великі обсяги енергоносіїв.

Просто дивовижно, коли весь розвинений світ намагається нарощувати виробництво високотехнологічних товарів, Україна настирливо продовжує рухатися у зворотному напрямі. Експорт продукції машинобудування – головної галузі промисловості, що впливає на розвиток інших сфер господарювання, – у першому півріччі 2015-го становив лише 60,8 % попереднього року, що є, у тому числі, результатом загального падіння обсягів виробництва машинобудівної продукції останніми роками.

Рис. 3. Динаміка індексів продукції машинобудування, у % до попереднього року

Джерело: Державна служба статистики України.

* Дані наведені за I півріччя 2015р.

Експорт високотехнологічної української продукції становить лише 6 % загального експорту промислових товарів. Навіть у Болгарії, туристичній країні, цей показник більший. Якщо ж порівнювати його з новими індустріальними країнами, то відставання взагалі вражає – у 3–8 разів. І це при добре розвиненому колись наукомісткому виробничому секторі, який за роки незалежності суттєво постраждав, опинившись непривабливим і дорогим для бізнесу. Та це й не дивно, адже протягом багатьох років в Україні існувала модель господарювання, яка націлювала підприємства на отримання прибутку виключно за рахунок експорту сировини та використання дешевої робочої сили. Як наслідок, маємо сьогодні індиферентне ставлення власників підприємств до науки та інновацій, відсутність тісних зв'язків наукової сфери з

промисловістю, переважання застарілих ресурсо- і енергоємних технологій виробництва.

Фактично країна опинилася в пастці нового лібералізму, надмірно захопившись ідеями вільного ринку, а участь держави у його функціонуванні було зведено до мінімуму. Це виявилось насамперед у відмові від активної промислової політики (особливо активної інноваційної політики, тісно пов'язаної як з промисловою, так і з освітньою та науково-технічною політикою) та у формуванні експортно-сировинної моделі, що спирається на добувні виробництва, які здебільшого перебувають у власності великого приватного капіталу. Доки наявна система зберігатиметься, не буде зацікавленості приватного капіталу у новій моделі розвитку (в основі якої лежать інвестиції в інноваційну діяльність, реалізація масштабної нової індустріалізації економіки).

Така недолугість у здійсненні економічної політики не є винятково проблемою України, вона поширена й серед інших країн, що розвиваються.

У своїй книжці «Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними» всесвітньо відомий норвезький економіст Е. Райнерт нарікає на те, що сучасні керівники розвинутих країн забули, як саме їхні країни ставали багатими, та ведуть бідні країни до ще більшої бідності. У своїх висновках учений спирається не на абстрактні ідеї чи суб'єктивні переконання – історичний досвід країн, яким удалося розбагатіти, слугує підставою для його висновків. Це Італія та Голландія, Англія та Ірландія, Німеччина та Японія після Другої світової війни, Південна Корея та Сінгапур, інші. І виявляється, що всі розвинені сьогодні країни використовували одну й ту саму стратегію – відмовлялися від сировинної орієнтації заради переробної промисловості та обов'язково проходили через період, коли емуляція – бажання та прагнення зрівнятися або перевершити – була їхнім головним пріоритетом.

«...країнам, які сьогодні зазнають невдачі, – стверджує Райнерт, – корисно згадати, як Німеччина зуміла вибратися з глибокої післявоєнної кризи. Німеччину врятувала виробнича стратегія, свідомий розвиток торгівлі та промисловості, відокремлених від сільського господарства і виробництва сировинних матеріалів».

На такі важливі висновки українським економістам і політикам необхідно звернути пильнішу увагу, аби зайвий раз не підтверджувати парадокс «ресурсного прокляття».

Між іншим для того, щоб відбулися докорінні зміни у ринковій поведінці підприємств, насамперед великих, важливо спонукати їх власників брати на себе ризики та відмовлятися від зручного консерватизму попередніх років. Цього можна домогтися шляхом руйнації усталеної олігархічної системи, остаточного видалення з влади її носіїв і розбудови нової системи, що базується на партнерських відносинах влади та бізнесу (на жаль, слід визнати, що сьогодні це практично нездійснено). Або ж є інший варіант – створити

конкурентне ринкове середовище, яке змушувало б олігархічний бізнес відмовлятися від застарілих технологій і розпочинати технологічну модернізацію промисловості.

Вступ у силу з 1 січня 2016 р. торговельної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і пов'язана із цим лібералізація торгівлі (якою буде охоплено 97 % вітчизняних товарів) значною мірою сприятимуть цьому, відкриваючи наш ринок для європейських товарів, спонукаючи українських виробників до перегляду своїх стратегічних установок і ринкової поведінки, аби бути конкурентоспроможними в глобальній економіці. Але для того, щоб повноцінно використати нові можливості та забезпечити вихід вітчизняного бізнесу на ринки ЄС, уряд має усунути кілька суттєвих обмежувальних чинників, які заважають торгівлі. Вони неодноразово оголошувалися експортерами та зводяться до такого:

- складного та непрозорого механізму відшкодування податку на додану вартість, непогашення заборгованості перед бізнесом. За інформацією голови Державної фіскальної служби, обсяг заборгованості становить близько 20 млрд грн. Найбільше держава заборгувала металургам – 7 млрд грн («АрселорМіттал Кривий Ріг» (1,4 млрд), Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча (1,1 млрд), «Азовсталь» (0,86 млрд), «Запоріжсталь» (0,72 млрд), Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського (0,91 млрд), а також аграріям – 4 млрд. Але замість того, щоб сплачувати підприємствам «живі» гроші, уряд має намір здійснити випуск облігацій для погашення заборгованості перед підприємствами. Та це й не дивує, оскільки і раніше ПДВ відшкодовувався лише «своїм» підприємствам;

- неефективного валютного регулювання. Постановою НБУ № 248 від 14 квітня 2015 р. НБУ зобов'язав юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців продавати на міжбанку 75 % надходжень в іноземній валюті. І хоча ці постанови скасували раніше встановлений ліміт у 100 %, ніякого полегшення для бізнесу вони не принесли;

- відсутності дешевих кредитів для розвитку бізнесу. Враховуючи облікову ставку НБУ, яка з 30 жовтня ц. р. зафіксована на рівні 22 % річних, отримати дешевий кредит бізнесу не вдасться – середня реальна ставка кредиту у гривні становить станом на 11 листопада 2015 р. 26,73 % річних на три роки і 27,39 % – на рік. Реальна ставка в доларах варіює в межах 12,91–14,35 % річних. Для прикладу, у Словенії кредитування розвитку бізнесу здійснюється під 5–6 % річних за умови дворічного позитивного результату діяльності фірми;

- непрозорої та неефективної роботи митниці. Замість упровадження зрозумілої та зручної для бізнесу системи митного контролю, коли товар перетинає кордон за першим методом оформлення – контрактною вартістю (тобто вартістю у валюті контракту відповідно до базисних умов поставки, як це, до речі, є у Європі), митний контроль постійно коригує митну вартість за

певними, одному йому відомими і незрозумілими для бізнесу критеріями. В Європі, наприклад, для відстеження правильності митного оформлення діє спеціальний орган, який зіставляє митну вартість із реальними цінами продажу товару, на підставі чого і робиться висновок щодо належного чи неналежного оформлення;

– браку доступної та зрозумілої інформації для бізнесу, особливо малого і середнього, щодо перспектив і можливостей виходу на зарубіжні ринки та пов'язаної із цим купи нюансів, як-то особливості тарифного та нетарифного регулювання, насиченість ринку і наявний попит на певну групу товарів, пошук партнерів для бізнесу, підбір постачальників необхідних послуг та ін.

Наразі робота з вирішення зазначених проблем ведеться в основному в напрямі підвищення рівня обізнаності бізнесу щодо виходу на ринки ЄС (прикро, але підприємці поки що не є активними учасниками таких заходів). Утім, очевидно, що без давно назрілих (і перезрілих. – Ред.) інституційних змін ситуації не зламати. Наступного року, нарешті, передбачається впровадити низку таких змін – створити дві інституції з фінансової підтримки експорту. По-перше, спеціалізований банк для кредитування експорту на базі Укрексімбанку, по-друге, експортно-страхове агентство (своєрідну «подушку безпеки» для підприємств, що вирішили експортувати), основною функцією якого буде зменшення ризиків і страхування експортних операцій українських підприємств. Можливості ж розв'язання інших проблем наражаються на відсутність політичної волі та професійних людей на місцях.

Необхідно також зазначити, що Україна має сьогодні перевагу серед інших європейських країн у плані зацікавлення зарубіжних компаній, зокрема американських, у розташуванні на українських територіях їх виробничих потужностей з подальшим експортом до ЄС та інших європейських країн – Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Швейцарії. Україні це дасть можливість залучити іноземні інвестиції, створити нові робочі місця, у тому числі вищої якості, підвищити рівень місцевої конкуренції, і тим самим прискорити технологічну модернізацію та активізувати інноваційну діяльність.

Підсумовуючи, варто ще раз наголосити, що ключем до перетворення існуючих в Україні проблем у нові можливості є інновації. Якщо держава націлена на підвищення добробуту своїх громадян, зростання якості та рівня їх життя, альтернативи інноваційному шляху просто немає. В умовах кризи роль інноваційного фактора тим більше підсилюється. І, як стверджує Мікко Алкіо, колишній державний секретар і радник прем'єр-міністра Фінляндії, інноваційна політика у таких умовах може виступити трампліном для нового зростання» *(Підоричева І., Землянкін А. Бачення України: від сировинного експорту до усвідомленої нової індустріалізації // Дзеркало тижня. Україна (http://g.ua/NIH4). – 2015. – 18.12).*